
قرة العين

زندگی، عقیده و مرگ

پژوهش و تألیف: مهدی نورمحمدی

مدرسانه : نورمحمدی، مهدی، ۱۳۵۱ -
هنوان و نام‌پدیدآور : قرۃ العین (زندگی، عقیده و مرگ)
مشخصات نشر : تهران: نشر علمی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری : ۲۷۴ ص.
شابک : ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۴۰۴ - ۲۹۵ - ۹
وضعیت فهرست‌نویسی : فنیای مختصر
یادداشت : فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی:
<http://opac.nli.ir> قابل دسترسی است.
شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۰۶۶۶۰

خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران شماره ۱۲۲۴

تلفن: ۶۶۴۶۰۶۶۷ فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

قرۃ العین (زندگی، عقیده و مرگ)

پژوهش و تألیف: مهدی نورمحمدی

چاپ اول: ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لبنوگرافی: کوثر

چاپ: مهارت

صحافی: حقیقت

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹ - ۲۹۵ - ۴۰۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

مرکز پخش: انقلاب - خ ۱۲ فروردین - خ شهدای ژاندارمری پلاک ۱۰۳

۱۲ و ۵۱۱ - ۶۶۴۶۰۵۱۱ - ۶۶۴۶۳۰۷۲

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۱۳	سال شمار وقایع تاریخی
۱۹	قره العین (زندگی، عقیده و مرگ)
۲۱	اجداد و نیاکان پدری قره العین
۲۱	شیخ محمد کاظم طالقانی
۲۱	شیخ محمد جعفر معروف به فرشته
۲۱	شیخ محمد تقی معروف به فرشته
۲۱	ملا محمد ملانکه
۲۲	تاریخ تولد و نام
۲۴	تحصیلات
۲۵	ازدواج
۲۷	گرایش به شیخیه
۲۹	سفر اول قره العین به کربلا
۲۹	آغاز مشاجرات خانوادگی
۳۰	ایمان آوردن به باب
۳۳	سفر دوم قره العین به کربلا
۳۵	اقدامات قره العین در کربلا
۳۵	تشکیل مجلس درس و تبلیغ باب
۳۵	مجادله و مکاتبه با علما
۳۵	شکستن حرمت ماه محرم
۳۶	ادعای رجعت فاطمی
۳۶	ردیه نویسی علیه منکرین باب

۳۷	شکایت علما به حاکم کربلا
۳۸	قرۃ العین در بغداد
۴۱	قرۃ العین در کرمانشاه
۴۴	قرۃ العین در همدان
۴۵	ورود قرۃ العین به قزوین
۴۹	جنبش بابیان در قزوین
۵۱	شهادت ملا محمدتقی برغانی
۵۳	فرستادن متهمین به تهران
۵۵	قتل بابیان در قزوین
۵۷	تلاش برای لوٹ کردن جنایت
۶۱	نوشتۀ مورخین مسلمان
۶۹	نقش قرۃ العین در شهادت ملا محمدتقی برغانی
۷۳	فرار قرۃ العین
۷۵	ورود به تهران
۷۶	حرکت به سوی خراسان
۷۶	تجمع بابیان در بدشت
۷۹	سخنرانی قرۃ العین
۸۵	رسوایی
۸۶	اعتراف ناخواسته
۸۹	نقش قرۃ العین در کسر حدود
۹۱	خروج بابیان از بدشت
۹۵	پراکنده شدن بابیان
۹۷	دستگیری قرۃ العین
۹۸	در خانه کلاتر
۱۰۰	قتل قرۃ العین
۱۰۱	نحوۃ قتل قرۃ العین
۱۰۶	محل دفن قرۃ العین
۱۰۶	نظریۃ اول

۱۰۸	نظریه دوم
۱۰۸	توضیح
۱۱۰	قره العین، ازلی یا بهایی؟
۱۱۱	قره العین و حجاب
۱۱۲	قره العین و باب
۱۱۴	بازماندگان قره العین
۱۱۴	شیخ ابراهیم
۱۱۴	شیخ اسماعیل
۱۱۵	شیخ اسحاق
۱۱۶	زینت
۱۱۶	برخی از بستگان نزدیک قره العین
۱۱۶	آمنه
۱۱۷	فاطمه
۱۱۷	ملا عبدالوهاب دارالشفایی
۱۲۰	ملا جواد ولیانی
۱۲۲	ربابه برغانی
۱۲۲	آیت الله سید محمد بحر العلوم
۱۲۴	آیت الله حاج میرزا ابوتراب شهیدی
۱۲۶	چند اظهار نظر درباره قره العین
۱۲۶	احمد کسروی
۱۲۸	سید محمد علی گلریز
۱۳۰	حاج میرزا حسن نیکو
۱۳۰	حسینعلی مؤید پردازی
۱۳۱	محبوبی اردکانی
۱۳۱	اشعار قره العین
۱۵۲	مخمس میرزا طاهر وحید:
۱۵۹	سخن پایانی
۱۶۷	توضیحات

۱۶۹	توضیح ۱۔ ملا صالح برغانی
۱۷۰	آثار ملا صالح برغانی
۱۷۱	بازماندگان ملا صالح برغانی
۱۷۲	موقوفات ملا صالح برغانی
۱۷۵	توضیح ۲۔ مدرسۂ صالحیہ
۱۷۶	توضیح ۳۔ ملا محمد تقی برغانی
۱۸۳	توضیح ۴۔ ملا علی برغانی
۱۸۴	توضیح ۵۔ شیخ احمد آحسائی
۱۸۸	چکیدہ ای از عقاید شیخ احمد آحسائی
۱۸۹	توضیح ۶۔ سید کاظم رشتی
۱۹۲	توضیح ۷۔ سید علی محمد باب
۱۹۵	توضیح ۸۔ حروف حی
۱۹۸	توضیح ۹۔ ملا حسین بشرویہ ای
۲۰۱	توضیح ۱۰۔ ملا عبدالحسین رودباری
۲۰۱	توضیح ۱۱۔ حاج اسداللہ فرہادی
۲۰۲	توضیح ۱۲۔ محمدہادی فرہادی
۲۰۳	توضیح ۱۳۔ سید یحیی دارابی
۲۰۵	توضیح ۱۴۔ خاتون جان فرہادی
۲۰۵	توضیح ۱۵۔ میرزا حسینعلی نوری
۲۰۸	توضیح ۱۶۔ ملا محمدعلی بارفروشی
۲۰۹	توضیح ۱۷۔ کریم خان مافی
۲۱۰	توضیح ۱۸۔ ملا محمدعلی زنجانی
۲۱۲	توضیح ۱۹۔ ترور نافرجام ناصرالدین شاہ
۲۱۳	توضیح ۲۰۔ شیخ کاظم سمندر
۲۱۴	توضیح ۲۱۔ میرزا یحیی نوری
۲۱۷	اسناد و تصاویر
۲۵۹	منابع
۲۶۳	فہرست اعلام

مقدمه

«سلام و درود بر آخرین فرستاده و پیام‌آور الهی، حضرت محمد مصطفی (صلی‌الله علیه و آله و سلم) و سلام و درود بر فرزندان و جانشینان پاک او، ستارگان درخشان آسمان امامت و هدایت، بخصوص آخرین ذخیره خدا بر روی زمین، حضرت مهدی موعود (عج) که با ظهور خود، بشریت را از ظلمت جهل، ظلم، فریب و تزویر به روشنایی عدل، علم، آگاهی، رستگاری و سعادت رهنمون می‌نماید.»

گاهی چهره برخی از شخصیت‌های تاریخی آنچنان در معرض اغراق، افسانه‌سازی و دروغ‌پردازی قرار می‌گیرد که به راستی قضاوت درباره آنان را برای پژوهشگران و جویندگان حقیقت دشوار می‌سازد. یکی از این شخصیت‌ها که تاکنون چهره واقعی او به درستی شناخته نشده، ام‌السلمه برغانی ملقب به طاهره قره‌الین است.

شگفت‌انگیز است که در مورد بسیاری از وقایع سرگذشت او و از جمله: «نام، تاریخ تولد، سفرهای او به کربلا، نحوه گرویدن به باب، چگونگی، زمان و مکان دستگیری، نحوه کشته شدن و محل دفن وی» اطلاعات واضح و روشنی وجود ندارد و منابع موجود اطلاعات یکسانی در این خصوص ارائه ننموده‌اند که همین مسئله، باعث شده است چهره واقعی او بیشتر در غبار ابهام‌ها، افسانه‌ها و دروغ‌ها پنهان گردد.

این زن که باید او را یکی از جنجال‌برانگیزترین چهره‌های تاریخ ایران از دوره قاجار تا عصر حاضر دانست، در خاندانی از اهل علم که سابقه درخشانی در دفاع از حریم اسلام و تشیع داشتند پا به عرصه وجود نهاد.

این خاندان روحانی که تدین و تعین را توأماً دارا بودند، در دربار قاجار و حوزه‌های علمیه ایران و عتبات، شهرت و اعتبار فراوانی داشتند.

در عصری که بیشتر مردم ایران از نعمت خواندن و نوشتن بی‌بهره و محروم بودند ام‌السلمه این بخت را داشت که در مدرسه عظیم صالحیه که پدرش حاج ملا صالح برغانی در قزوین بنا نهاده بود سواد بیاموزد. این موهبت استثنایی برای وی و تنی چند از دختران خاندان برغانی^۱ در حالی روی داد که جامعه آن روزگار بنا بر تفکرات غلط و بر

۱. مانند: مرضیه و ربابه دختران ملا صالح برغانی، ام‌کلثوم دختر ملا محمدتقی برغانی و ام‌کلثوم دختر شیخ عبدالکریم روغنی.

خلاف آموزه‌های دینی، منزلتی برای سوادآموزی زنان قائل نبود.

داشتن سواد و معلومات دینی، ذکاوت، قدرت بیان، طبع شعر، جذابیت و زیبایی ام‌السلمه را در شهر کوچک قزوین انگشت‌نمای خاص و عام کرده بود و وی به همین خاطر، محبوب پدر خود بود. با این که حاج ملا صالح پسرهای متعددی داشت، آرزو می‌کرد که ای کاش وی پسر بود تا چراغ خاندانش را روشن نگاه می‌داشت.

این ویژگی‌ها موجب غرور ام‌السلمه شده بود و او که دریافته بود از این بابت در میان زنان و دختران قزوین و حتی ایران کمتر نمونه‌ای دارد، آرزوهای متعددی را در سر می‌پروراند که شاید یکی از آن‌ها وصلت با خاندان شاهی و ملکه ایران شدن بود.

اما سرنوشت مسیر دیگری را برای این زن رقم زد، به طوری که نه تنها به آرزوهایی که سودایش را در سر می‌پروراند نرسید، بلکه گام در راهی نهاد که عاقبت آن، هلاکت و بدنامی بود.

ناکامی‌های ام‌السلمه از همان دوره نوجوانی آغاز شد، زیرا به اجبار و بر خلاف میل خود، به عقد پسرعمویش آقا محمد برغانی که علاقه‌ای به وی نداشت درآمد و همین مسئله، زمینه ساز عصیان و طغیان او در سال‌های بعد گردید.

ام‌السلمه که از این ازدواج تحمیلی و بارداری‌های متعدد آن به شدت سرخورده شده بود، در نهایت به سید علی محمد باب که از لحاظ سواد و معلومات دینی از او در مرتبه فروتری بود ایمان آورد و چنان در این راه پای فشرد که نه تنها موجب فروپاشی کانون گرم خانوادگی خاندان برغانی شد^۱، که خود نیز جان بر سر این عقیده نهاد.

برای شناخت عوامل زوال قره‌العین از زندگی پر نعمت در خاندان برغانی تا اعدام در باغ ایلخانی، ضروری است که زندگی جنجالی وی به دقت مورد بررسی و کند و کاو قرار گیرد و رفتارها و ویژگی‌های شخصیتی او ریشه‌یابی و تجزیه و تحلیل شود که همین امر مستلزم تدوین زندگی‌نامه‌ای از اوست که مستند به اسناد و مدارک معتبر تاریخی و به دور از اغراق، دروغ، افسانه‌سازی و تعصبات مسلکی و عقیدتی باشد.

۱. حوادث تأثیرگذار بر خاندان برغانی و بستگان نزدیک این خاندان بعد از ظهور باب که قره‌العین در آن نقشی اساسی و محوری داشت، عبارتند از: شهادت ملا محمدتقی برغانی، مهاجرت ملا صالح برغانی و ملا عبدالوهاب دارالشفا به عتبات، انزوای ملا علی برغانی در قزوین و حوزه‌های علمیه و از همه مهم‌تر ممنوعیت تحصیل دختران خاندان برغانی. (خاندان برغانی که سواد و تحصیل را باعث ارتداد قره‌العین می‌دانستند، با هدف پیشگیری از چنین وضعیتی برای دیگر دختران خاندان، درس خواندن و تحصیل را برای آنان ممنوع و یا به شدت محدود کردند.)

در این خصوص، چهار منبع دست اول فرا روی پژوهشگران قرار دارد:

۱. آثار مورخین عصر قاجار همچون: جهانگیر میرزای قاجار، محمدجعفر خورموجی حقایق نگار، محمدتقی لسان‌الملک سپهر، زعیم‌الدوله تبریزی، رضاقلی خان هدایت و اعتمادالسلطنه.

۲. نوشته‌های مورخین بابی و بهایی همچون میرزا جانی کاشانی، نبیل زرنندی، میرزا یحیی صبح ازل، عباس افندی، آقا مصطفی بغدادی، شیخ کاظم سمندر و اسدالله فاضل مازندرانی. (از دروغ‌پردازی‌ها و افسانه‌سازی‌های منابع موافق قره‌الین به خصوص منابع بهایی که بگذریم، در این منابع، اطلاعات ارزشمندی درباره زندگی قره‌الین از منظر تاریخی وجود دارد که در آثار مورخین عصر قاجار به آن اشاره‌ای نشده است).

۳. آثار مورخین غربی همچون: کنت دو گوینو، نیکلا، یاکوب ادوارد پولاک، ادوارد براون و مادام دیولافوا.

۴. چهارمین منبع که نسبت به منابع قبلی از شهرت و اعتبار بسیار کمتری برخوردار است، نوشته‌های دو تن از فضلاء خاندان برغانی و بستگان قره‌الین، یعنی شادروانان سرهنگ یحیی شهیدی^۱ و عبدالحسین صالحی شهیدی است که با توجه تعصب در مسلمانی و همچنین سابقه درخشان خاندان خود در گسترش معارف اسلامی و دفاع از حریم تشیع، سعی در تطهیر قره‌الین از بابی‌گری و انکار نقش او در قتل شهید ثالث داشته‌اند. این نوشته‌های احساسی که با هدف پاک کردن صورت مسئله به رشته تحریر درآمده، علاوه بر این که فاقد پشتوانه‌های اسنادی است، با کتب معتبر تاریخی عصر قاجار و نوشته‌های دیگر فضلاء خاندان برغانی همچون آیت‌الله حاج میرزا ابوتراب شهیدی و آیت‌الله سید محمد بحرالعلوم نیز سازگاری و همخوانی ندارد. از نمونه‌های غیرمستند و غیرواقعی این نوشته‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ادعای حضور قره‌الین در مجلس تدریس شیخ احمد احسائی، در حالی که وی در هنگام ورود احسائی به قزوین، کودکی چهارساله‌ای بیش نبوده است.

- تکفیر باب و بابیان از سوی قره‌الین.

- مخالفت قره‌الین با نظام سلطنتی قاجار و عثمانی. (فضلاء خاندان برغانی علت

۱. نوشته‌های سرهنگ یحیی شهیدی، خود متکی به نوشته‌های عبدالحسین صالحی شهیدی و در واقع، تکرار گفته‌های اوست.

بدگویی مورخین عصر قاجار از قرۃ العین را به خاطر مخالفت او با نظام سلطنتی قاجار و طرفداری او از طبقه رعیت و زحمتکش دانسته‌اند که چنین مطلبی به هیچ عنوان سندیت و واقعیت ندارد.

- انکار دخالت و نقش وی در قتل ملا محمدتقی برغانی با طرح این ادعا که وی در موقع کشته شدن شهید ثالث در قزوین حضور نداشته و در کربلا بوده است.

لازم به ذکر است این نوشته‌ها در مداخل دایرة المعارف تشیع، دانشنامه جهان اسلام، اثر آفرینان و دایرة المعارف بزرگ اسلامی (همگی نوشته عبدالحسین صالحی شهیدی) و کتاب‌هایی چون: شجره‌نامه خاندان شهیدی و پنج مقاله (هر دو تألیف سرهنگ یحیی شهیدی) و هکذا قتلوا قرۃ العین (چاپ لبنان به عربی، تألیف عبدالحسین صالحی شهیدی) و رساله دیات، پژوهش‌های فلسفی شهید ثالث (هر دو اثر ملا محمدتقی برغانی و به کوشش و مقدمه عبدالحسین صالحی شهیدی) به چاپ رسیده‌اند.

در چند دهه اخیر، موضوع قرۃ العین با مسائل سیاسی به طور تنگاتنگی پیوند خورده و طرفدارانش (از قبیل: بهائیان، طرفداران جنبش آزادی زنان، روشنفکر نمایان و...) از او بتی مبتنی بر مقاصد سیاسی و اجتماعی خود ساخته و در حال بهره‌برداری از این قرۃ العین جدید در شبکه‌های ماهواره‌ای و محیط‌های مجازی هستند.

با توجه به این مسئله و همچنین با توجه به این نکته که تاکنون زندگی‌نامه جامع، حقیقی و عاری از تعصبی که دربرگیرنده تمامی وقایع سرگذشت قرۃ العین باشد تدوین نشده و ریشه‌های رفتاری او به دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفته است، نگارنده بر آن شد با دخالت ندادن تعصبات مسلمانی و همشهری‌گری در مسیر تحقیق و همچنین بهره‌گیری از کتب تاریخی (مخالف و موافق) و اسناد نویافته، چهره واقعی او را ترسیم نماید. یکی از توفیقات نگارنده که راهگشا و هموار کننده مسیر پریچ و خم این تحقیق تاریخی بود، دستیابی به نوشته‌های کوتاه ولی بسیار ارزشمند دو تن از فضلاء نامدار خاندان برغانی و منسوبین نزدیک قرۃ العین به نام‌های آیت‌الله سید محمد بحر العلوم قزوینی (نوه دختری ملا صالح برغانی و خواهرزاده قرۃ العین) و آیت‌الله حاج میرزا ابوتراب شهیدی (نوه پسری ملا محمدتقی برغانی، نوه دختری ملا صالح برغانی و پسر پسرعموی قرۃ العین) است. از آن جا که نوشته‌های این شخصیت‌های فاضل، مبتنی بر شنیده‌های آنان از بستگان درجه یک قرۃ العین بوده است، از لحاظ تاریخی سندیت و ارزش فراوانی دارد. در این جا بر خود لازم می‌دانم از جناب آقای سید حسین مرعشی

نوه آیت الله سید محمد بحر العلوم و جناب آقای کسرا گلریز فرزند سید محمد علی گلریز که این اسناد را در اختیار اینجانب قرار دادند سپاسگزاری نمایم.^۱

همچنین از جناب آقای دکتر سید محمد حکاک که نام کتاب به انتخاب ایشان بوده است قدردانی می‌نمایم.

در این تحقیق، به زوایای گوناگون زندگی قره العین از زندگی تا مرگ پرداخته شده و عقاید و تفکرات ذهنی وی به دقت مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. از همین رو کتاب حاضر، کامل‌ترین و جامع‌ترین منبع در این خصوص محسوب شده و در کتاب دیگری (چه مخالف و چه موافق) نمی‌توان به چنین اطلاعاتی دست یافت.

علاوه بر ارائه اطلاعات کامل، یکی دیگر از محاسن این کتاب، تحلیل و جمع‌بندی نهایی است که با عنوان «سخن پایانی» در آخر سرگذشت قره العین به چاپ رسیده است. یکی از موارد مهم این نتیجه‌گیری، اثبات وابسته نبودن قره العین به مسلک بهائیت است که این موضوع، به شدت مورد بهره‌برداری تبلیغاتی این آیین ساختگی قرار دارد. امید است این اثر به شناخت بهتر قره العین و قضاوت صحیح درباره وی منجر گردد، زیرا معتقدم این شخص را باید بر اساس اسناد و مدارک تاریخی شناخت، نه این که با درست کردن قره العینی جدید، به بُت‌سازی و اسطوره‌سازی درباره او پرداخت.

ذکر این نکته نیز ضروری است که کتاب حاضر، فصلی از فصول دوازده گانه کتاب «شیخیه و بابیه در ایران» تألیف نگارنده است که در سال ۱۳۹۳ توسط انتشارات نگاه به چاپ رسیده و اینک با اندکی اضافات و تجدید نظر در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است. در خاتمه، مراتب شکر و سپاس خود را به درگاه خداوند متعال که به بنده ناتوان خود توفیق تألیف این اثر را عطا فرمود اعلام می‌دارم.

مهدی نورمحمدی

قزوین: صندوق پستی ۱۷۹۳ - ۳۴۱۸۵

mehdi.nour.m@gmail.com

۱. نوشته آیت الله ابوتراب شهیدی درباره قره العین، برگرفته از زندگی‌نامه خودنوشتی است که وی آن را سال‌ها پیش برای چاپ در کتاب مینود، در اختیار سید محمد علی گلریز قزوین‌شناس فقید قرار داده است.